

Ο ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ ΥΣΤΕΡΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

«Ο πιό Εύρωπαϊος πολιτικός στην νεώτερη Ελλάδα», Κωνσταντίνος Τσάτσος στὸν ἐπικήδειο λόγο του γιὰ τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Καὶ μόνον αὐτὴ ἡ δήλωση τοῦ κορυφαίου ἐπίσης Εὐρωπαϊστῆ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας θὰ ἀρκοῦσε γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου ὡς συνειδητοῦ γνώστη καὶ φίλου τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς πραγματικότητας σὲ ὄλο τὸν ἐπιστημονικό, συγγραφικό καὶ πολιτικό του βίο, μὲ κορυφαία ὥρα τὴν ὑπογραφή τῆς ἔνταξης τῆς Ἑλλάδος στὴν Ε.Ο.Κ. τὸν Ἰούλιο τοῦ 1961.

Ἔχουμε ὅμως πάμπολλα τεκμήρια στὰ γραπτὰ του γιὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς διαθέσεις του ὡς ὑπευθύνου πολιτικοῦ καὶ γιὰ λογαριασμὸ λοιπὸν τῆς χώρας μας γιὰ τὴν θέση τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρώπη, ὥστε θὰ ἀρκοῦσε ἓνας τέτοιος Κατάλογος τίτλων καὶ χρονολογιῶν –με κορυφαῖο ἔργο τὴν πολύτομη καὶ πολύτιμη *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος* (1^η ἔκδοση Α' τόμου 1942, 2^η ἔκδοση Α'-Β' τόμου 1947, Νέα ἔκδοση σὲ 12 τόμους 1966-1998)– νὰ καλύψει τὸ θέμα μου¹. Δὲν θὰ τὸ κάνω, καὶ γιατί ὁ χρόνος μου εἶναι περιορισμένος, ἀλλὰ καὶ γιατί σᾶς ἐπιφυλάσσω κάτι ἐντελῶς πρωτότυπο, μία ἄγνωστη ἐπιστολὴ τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου τοῦ 1978, σταλμένη στὸν φίλο του διακεκριμένο Καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας στὶς Η.Π.Α., τὸν Ἑλληνοαμερικανὸ John P. Anton (Ἀντωνόπουλο). Ὁ κ. Anton εἶχε τὴν καλωσύνη πρόσφατα νὰ μοῦ ἐμπιστευθεῖ τὸ Ἄρχειο του μὲ

1. Βλέπε τώρα τὴν *Ἐργογραφία Παναγιώτη Κανελλόπουλου* ὑπὸ Λίνου Γ. Μπενάκη, 2^η ἔκδοση σημαντικὰ ἐπαυξημένη, Ἰούλιος 2012, 48 σελ. μὲ 400 περίπου τίτλους μονόφυλλων, φυλλαδίων, πολιτικῶν καὶ λογοτεχνικῶν ἄρθρων, βιβλιοκρισιῶν καὶ πολυσέλιδων-πολύτομων βιβλίων (1923-1986 καὶ 20 περίπου τίτλοι μεταθανάτιων ἐκδόσεων).

έπιστολές έπιφανών Έλλήνων, από τις οποίες κρατήσαμε για τὸ Ἀρχεῖο τῆς «Φιλοσοφικῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλης Λαμπρίδης» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τις έπιστολές τῶν φιλοσόφων Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου καὶ Ε.Π. Παπανούτσου καὶ 3-4 έπιστολές τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου.

Ὁ John Anton έσπούδασε στὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία Τριπόλεως, Ἀρχὰς ὁ ἴδιος, καὶ Φιλοσοφία σὲ Ἀμερικανικὰ Πανεπιστήμια. Ἐδίδαξε Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ Πανεπιστήμια τῆς Νέας Ὑόρκης, τῆς Atlanta καὶ Florida, ὅπου καὶ εἶναι έγκατεστημένος, μὲ πλῆθος βιβλίων καὶ ἄρθρων στὴν περιοχὴ ποὺ καλλιεργεῖ καὶ ἔχουν διεθνή ἀναγνώριση. Τὴν έπιστολή, ποὺ θὰ σᾶς ἀνακοινῶσω προκάλεσε ὁ κ. Anton ἐν ὄψει ἐνὸς Συνεδρίου στὸ Harvard, στὸ ὁποῖο ἐπρόκειτο νὰ ἀναφερθεῖ στὶς σχέσεις Ἀμερικῆς-Εὐρώπης, μὲ ἔμφαση στὶς προσπάθειες γιὰ τὴν ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν προβολὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀθήνα, 2 Μαρτίου 1978

Ἀγαπητέ καθηγητά κ. Anton,

Μία δυσάρεστη ἐπιδείνωση τῆς παθήσεως τῶν ματιῶν μου (παθήσεως, ποὺ εἶχε ἐμφανισθεῖ ἐδῶ καὶ δέκα χρόνια) μὲ ἐμπόδιζε τοὺς δύο τελευταίους μῆνες νὰ διαβάσω καὶ νὰ γράφω. Δέν ἔπαψα νὰ πηγαίνω στὴν Βουλὴ, ὅπου μπῆκα καὶ πάλι μετὰ τίς ἐκλογές τῆς 20^{ης} Νοεμβρίου 1977, καὶ ἐξεφώνησα μάλιστα καὶ τρεῖς λόγους χωρὶς νὰ μπορῶ νὰ συμβουλευθῶ σημειώσεις, ἀλλὰ μοῦ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ συγκεντρωθῶ μπροστὰ στὸ γραφεῖο μου καὶ νὰ γράφω. Ἔτσι, μόλις σήμερα ἀποφάσισα νὰ ἀπαντήσω στὴν έπιστολή Σας τῆς 3^{ης} Φεβρουαρίου. Σέ λίγες μέρες θὰ ὑποστῶ μία χειρουργικὴ επέμβαση στὸ ἀριστερό μου μάτι (στὸ δεξιὸ ἔγινε ἡ ἐγχείρηση πρό τριῶν ἐτῶν) καὶ ἐλπίζω, ὅτι θὰ ἀποκατασταθεῖ κάπως ἡ ὄρασή μου.

Μὲ συγχωρεῖτε λοιπόν, ποὺ ἄργησα τόσο πολὺ νὰ ἀπαντήσω στὴν έπιστολή σας. Δεχθεῖτε τίς πιό θερμὲς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν εὐγενικὴ Σας σκέψη νὰ ἀναφερθεῖτε καὶ σέ μένα στὴν ὁμιλία ποὺ θὰ κάνετε στὸ Harvard University. Τί νὰ Σᾶς πῶ ὅμως ἐγὼ ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἐαυτό μου; Θὰ περιορισθῶ νὰ Σᾶς ὑπενθυμίσω μερικὰ σημεῖα τῆς πολιτικῆς καὶ συγγραφικῆς δραστηριότητάς μου, ποὺ συνδέονται μὲ τὸ θέμα, ποὺ θὰ ἀναπτύξετε.

α) Οι έννέα τόμοι του έργου μου «Ίστορία του Ευρωπαϊκού πνεύματος» –ένός ιστορικού έργου, πού τό προεκτείνω και στίς Ήνωμένες Πολιτείες της Αμερικής– δείχνουν, ότι ώς υπόβαθρο της ενότητας της Ευρώπης (και των σχέσεων της Ελλάδος με την Ευρώπη) βλέπω την κοινή πνευματική καταγωγή. Όλες οι διαφοροποιήσεις, οι εθνικές και περιφερειακές, πού σημειώθηκαν από τον πρώιμο Μεσαίωνα και έδωθε, δέν ήταν –και δέν εἶναι– παρά οι κλάδοι του ίδιου δένδρου, πού οι θαναμάσιες ποικιλίες τους επιβεβαιώνουν την υπαρκτή μιᾶς κοινῆς ρίζας. Η διαδικασία, πού οδηγεί στην ένοποίηση της Ευρώπης –δηλαδή στην οικονομική κοινότητα (Κοινή Άγορά) και σε κοινούς πολιτικούς δεσμούς– δέν θά έχει θετικά και μόνιμα αποτελέσματα, αν δέν συνδυασθεῖ με μία προοδευτική συνειδητοποίηση της ανάγκης νά ξαναγυρίσουμε εμεῖς οι Ευρωπαῖοι (και γενικότερα οι Αντικοί, δηλαδή και οι Αμερικανοί) στίς κοινές πνευματικές παραδόσεις, πού ἀνάγονται στην ἀρχαία Ελλάδα, στην Ρώμη, στον Χριστιανισμό (ὄχι την Ἐκκλησία ἀλλά ὡς ἡθική κληρονομιά), καθώς και στον διπλό Μεσαίωνα, τον Βυζαντινό και τον Αντικοευρωπαϊκό! Καμμία ἀληθινή πρόοδος δέν κόβει τούς δεσμούς με τό παρελθόν. Κάθε ἀληθινή πρόοδος εἶναι και μία ἐπιστροφή. Δέν πηγαίνεις μπροστά, αν δέν κοιτάξεις ἀδιάκοπα και πίσω σου. Οι νέες γενεές –πολλοί ἀπό ὅσους τίς ἀπαρτίζουν– δέν θέλουν νά κοιτάζουν πίσω τους. Ἐλπίζω, ὅτι θά μάθουν κάποτε (γρήγορα), πόσο μεγάλο εἶναι τό λάθος αὐτό. Ὁ στόχος, πού βλέπουν και σκοπεύουν ἐμπρός τους, θά ἀποδειχθεῖ οὐτοπικός, αν δέν συνδυασθεῖ με τόν νόμο της συνέχειας. Τό μέλλον, μόνο του, εἶναι χάος. Τό μέλλον γίνεται Ἱστορία μόνο και μόνο με την βοήθεια του παρελθόντος. Ὁ σεβασμός του παρελθόντος εἶναι και ἡθικό αἵτημα. Ὅσοι ἀγνοοῦν ἢ περιφρονοῦν τίς θυσίες, τίς δοκιμασίες, τούς μόχθους και τά ἐπιτεύγματα του παρελθόντος, θά γκρεμιστοῦν στό ἡθικό κενό!

β) Στήν πολιτική σταδιοδρομία μου, πού ἄρχισε τό 1935, συνδύασα πάντοτε την Ελλάδα με την Ευρώπη (και μέσω της Ευρώπης με την ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη). Ἐκδόθηκε πρό τριῶν μηνῶν τό «Ἡμερολόγιο», πού εἶχα κρατήσει ἀπό τίς 31 Μαρτίου 1942 ἕως τίς 4 Ἰανουαρίου 1945. Θά ἰδῆτε σε πολλές σελίδες του «Ἡμερολογίου» αὐτοῦ, ὅτι εἶχα ἀδιάκοπα στό νοῦ μου –στίς δραματικές ὥρες του πολέμου– ὄχι μόνο την Ελλάδα,

ἀλλά καί τήν Εὐρώπη, ὁλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα. Σᾶς στέλνω σήμερα τόν ὀγκώδη τόμο τοῦ «Ἡμερολογίου» μου.

Ἐπιτρέψτε μου νά σταματήσω ἐδῶ. Μοῦ εἶναι δύσκολο νά γράψω περισσότερα.

*Μέ τούς πιό φιλικούς χαιρετισμούς
Παν. Κανελλόπουλος*

Θεωρῶ βαρυσήμαντες τίς πολὺ προσωπικὲς ἐπισημάνσεις τοῦ Προέδρου Κανελλόπουλου στήν ἐπιστολή αὐτή, πού θά γίνει βέβαια εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τήν δημοσίευσή της στὰ *Πρακτικά* τοῦ Συνεδρίου μας.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἐπιτρέψτε μου νά ἐπισημάνω ἐλάχιστους τίτλους ad hoc ἀπὸ τὰ πολλὰ «εὐρωπαϊκὰ» δημοσιεύματά του:

Στὸ Περιοδικὸ *Εὐθύνη* τὸ 1973 ἓνα περιεκτικότατο ἄρθρο «Εὐρώπη».

Στὸ «Στρογγυλὸ Τραπέζι» τὸ 1979 ἐν ὄψει τῆς ἔνταξης τῆς Ἑλλάδος στήν ΕΟΚ βαρυσήμαντη Ὁμιλία του.

Στὸ Περιοδικὸ *Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα* τὸν Ἰούνιο 1979 ἄρθρο του γιὰ τήν «Συμβολὴ τοῦ Βυζαντινοῦ πνεύματος στήν διαμόρφωση τῆς Εὐρωπαϊκῆς κουλτούρας».

Κι ἀκόμη δύο πολὺ διαφωτιστικὲς Συνεντεύξεις (α) στὸν Στέλιο Ἀρτεμάκη, δημοσιευμένη τὸ 1979 γιὰ τήν *Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος* καὶ (β) στὸν καθηγητὴ Παῦλο Τζερμιὰ τὸ 1980, πού δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο «Εὐρωπαϊκὴ Κοινότητα καὶ πολιτιστικὴ ταυτότητα τῆς Ἑλλάδας» (Περιοδικὸ *Ἐλεύθερη Θεώρηση*). Γιὰ τήν Συνέντευξη αὐτὴ μᾶς μίλησε ὁ ἴδιος ὁ κ. Τζερμιὰς τὴν πρώτη ἡμέρα τοῦ Συνεδρίου, γιὰ νά μᾶς ἐντυπωσιάσει ἰδιαίτερα ἡ βαρυσήμαντη ἀκροτελεύτια φράση του.

Κλείνω τὴν Ἀνακοίνωσή μου μὲ τὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ δήλωση τοῦ Συνέδρου μας Γερμανοῦ καθηγητῆ Clemens Albrecht : «Εἶναι καιρὸς νά ἀνακαλύψουμε πάλι τὸν Παναγιώτη Κανελλόπουλο ὡς σημαντικὸ Ἕλληνα καὶ Εὐρωπαῖο».